

ОБНОВЉИВО КОРИШЋЕЊЕ
ПРИРОДНИХ РЕСУРСА У СЕОСКИМ
ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXIX

DEPARTMENT OF CHEMICAL AND BIOLOGICAL SCIENCE

Book 14

RENEWABLE USE
OF NATURAL RESOURCES
IN RURAL
AREAS OF SERBIA

Accepted at the 3rd meeting of the Department of Chemical and Biological Sciences
on April 20, 2018

E d i t o r
Academician
DRAGAN ŠKORIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига CLXXIX

ОДЕЉЕЊЕ ХЕМИЈСКИХ И БИОЛОШКИХ НАУКА

Књига 14

ОБНОВЉИВО КОРИШЋЕЊЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА У СЕОСКИМ ПОДРУЧЈИМА СРБИЈЕ

Примљено на III скупу Одељења хемијских и биолошких наука
од 20. априла 2018. године

У р е д н и к
академик
ДРАГАН ШКОРИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Весна Шубић

Превод резимеа
Аутори

Тираж 300 примерака

Штампа
Планета ириниј, Београд

© Српска академија наука и уметности 2019

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР

Академик Драган Шкорић, председник

Проф. др Душан Ковачевић

Проф. др Небојша Момировић

Проф. др Жељко Долијановић

Проф. др Снежана Ђорђевић

Проф. др Снежана Јанковић

Вера Батина, секретар

НАУЧНИ ОДБОР

Академик Драган Шкорић

Академик Владимир Стевановић

Проф. др Душан Ковачевић

Проф. др Зоран Кесеровић

Проф. др Снежана Ољача

Проф. др Владета Стевовић

САДРЖАЈ

САЊАМ О СЕЛУ Милица Лазаревић.....	9
ПРЕДГОВОР Академик Драган М. Шкорић	11
ДОПРИНОС НАУКЕ И СТРУКЕ У КОРИШЋЕЊУ ОБНОВЉИВИХ ИЗВОРА ЕНЕРГИЈЕ Драган М. Шкорић, <u>Данило В. Томић</u>	13
CONTRIBUTION OF SCIENCE AND PROFESSION IN THE USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES Dragan M. Škorić, <u>Danilo V. Tomić</u>	33
„ЧИСТЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ“ И ОЧУВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ Снежана Ољача, Мићо Ољача, Душан Ковачевић, Жељко Долијановић	35
“CLEAN TECHNOLOGIES” AND PRESERVATION OF THE ENVIRONMENT IN AGRICULTURE Snežana Oljača, Mićo Oljača, Dušan Kovačević, Željko Dolijanović	53
УТИЦАЈ СПОРАЗУМА ИЗ ПАРИЗА О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА НА РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ И СЕЛА У СРБИЈИ <u>Данило В. Томић</u> , Горан М. Васић	55
INFLUENCE AGREEMENT ON CLIMAT CHANGES FROM PARIS ON THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND VILLAGES IN SERBIA <u>Danilo V. Tomić</u> , Goran M. Vasić.....	73
ЗНАЧАЈ РАЦИОНАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ ГАЈЕЊА ОЗИМЕ ПШЕНИЦЕ СА СТАНОВИШТА ОДРЖИВЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ Душан Ковачевић, Небојша Момировић, Снежана Ољача, Жељко Долијановић, Снежана Ђорђевић, Весна Милић	75
THE IMPORTANCE OF RATIONAL TECHNOLOGY IN CULTIVATING OZIMA WHEAT FROM THE PERSPECTIVE OF SUSTAINABLE AGRICULTURE Dušan Kovačević, Nebojša Momirović, Snežana Oljača, Željko Dolijanović, Snežana Đorđević, Vesna Milić.....	94
ПОСЕБНИ СИСТЕМИ ГАЈЕЊА У ФУНКЦИЈИ УНАПРЕЂЕЊА И ЗАШТИТЕ АГРОЕКОСИСТЕМА Жељко Долијановић, Душан Ковачевић, Снежана Ољача	97
SPECIAL CULTIVATING SYSTEMS IN THE FUNCTION OF ENHANCEMENT AND PROTECTION OF AGROECOSYSTEM Željko Dolijanović, Dušan Kovačević, Snežana Oljača	119

ПРЕДЛОГ БОЉЕГ КОРИШЋЕЊА ПРИРОДНИХ РЕСУРСА НА СЕЛУ Стеван Маширевић.....	123
PROPOSAL FOR BETTER USE OF NATURAL RESOURCES IN THE COUNTRY Stevan Maširević	127
САВРЕМЕНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У ВИНОГРАДАРСТВУ	
Бранислава Сивчев, Зорица Ранковић-Васић, Драган Николић, Лазар Сивчев.....	129
MODERN TECHNOLOGY IN VITICULTURE Branislava Sivčev, Zorica Ranković-Vasić, Dragan Nikolić, Lazar Sivčev	150
СТАРЕ-НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У СТОЧАРСТВУ – ОСЛОНАЦ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА СРПСКОГ СЕЛА И СЕЉАКА НА БРДСКО-ПЛАНИНСКОМ ПОДРУЧЈУ	
Ратко Лазаревић, Витомир Видовић	153
OLD-NEW TECHNOLOGIES IN ANIMAL HUSBANDRY – THE PIVOT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SERBIAN VILLAGE AND VILLAGERS IN A HILLY-MOUNTAINOUS REGION Ratko Lazarević, Vitomir Vidović.....	172
ОДРЖИВОСТ ПРОИЗВОДЊЕ, ПРЕРАДЕ И СПОЉНОТРГОВИНСКЕ РАЗМЕНЕ ПОВРЋА У СРБИЈИ	
Жарко Илин, Беба Мутавџић, Борис Адамовић, Небојша Новковић, Соња Илин.....	175
SUSTAINABILITY OF VEGETABLE PRODUCTION, PROCESSING AND FOREIGN TRADE EXCHANGE IN SERBIA Žarko Ilin, Beba Mutavdžić, Boris Adamović, Nebojša Novković, Sonja Ilin.....	197
МОГУЋНОСТИ ПОВЕЋАЊА ПРИНОСА И КВАЛИТЕТА БИОМАСЕ ПРИРОДНИХ ТРАВЊАКА БРДСКО-ПЛАНИНСКИХ ПОДРУЧЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	
Владета Стевовић, Драган Ђуровић, Далибор Томић.....	199
POTENTIAL FOR IMPROVEMENT OF BIOMASS YIELD AND QUALITY OF NATURAL GRASSLANDS IN THE HILLY AND MOUNTAINOUS REGIONS OF THE REPUBLIC OF SERBIA Vladeta Stevović, Dragan Đurović, Dalibor Tomić	216
ЗАДОВОЉАВАЈУЋА КОЛИЧИНА СОПСТВЕНОГ СЕМЕНА – ПРЕДУСЛОВ ОДРЖИВЕ ПРОИЗВОДЊЕ ХРАНЕ	
Младен Мирић, Војка Бабић, Владимир Сабадош.....	219
SUFFICIENT AMOUNTS OF OWN SEEDS-APREREQUISITE FOR SUSTAINABLE FOOD PRODUCTION Mladen Mirić, Vojka Babić, Vladimir Sabadoš.....	235

ОПТИМИЗАЦИЈА ЕКОНОМСКИХ РЕЗУЛТАТА ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ ПУТЕМ ПРИМЕНЕ НОВИХ ТЕХНОЛОГИЈА Јонел В. Субић, Зорица Р. Васиљевић	237
OPTIMIZATION OF ECONOMIC RESULTS OF AGRICULTURAL PRODUCTION THROUGH APPLYING NEW TECHNOLOGIES Jonel V. Subić, Zorica R. Vasiljević	257
СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ ПРОИЗВОДЊЕ И ПРЕРАДЕ КРОМПИРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ Зоран Броћић, Рашко Стефановић, Биљана Вељковић, Добривој Поштић, Јасмина Ољача.....	261
POTATO PRODUCTION STATUS AND PROCESSING IN REPUBLIC OF SERBIA Zoran Bročić, Raško Stefanović, Biljana Veljković, Dobrivoj Poštić, Jasmina Oljača	273
МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ПОВРТАРСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СЕОСКИМ ПОДРУЧЈИМА КРОЗ ОДРЖИВО КОРИШЋЕЊЕ ПРИРОДНИХ РЕСУРСА Ђорђе Моравчевић, Марија Ћосић, Владе Зарић.....	275
VEGETABLE PRODUCTION INCREASES POSSIBILITIES THROUGH SUSTAINABLE USE OF NATURAL RESOURCES (IN RURAL AREAS) Đorđe Moravčević, Marija Ćosić, Vlade Zarić	291
РУРАЛНЕ СРЕДИНЕ У СРБИЈИ – СПАС ЗА СЕЛА И СРБИЈУ Бранислав Гулан	295
ANCHOR FOR THE VILLAGES AND SERBIA Branislav Gulan.....	312
ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	315

САЊАМ О СЕЛУ

Сећам се прегршти трешања, бројала сам, а мала сам била. Сањала о воћњацима и виноградима под мојом командом. А онда кренула пут знања равној Ресави, Пољопривредној школи, Свилајнцу, тамо сањала о Дунаву, о себи као будућем инжењеру. Сада са дипломом у џепу сањам о селу, мојој Клоки, мом Опленцу. Још се вратила нисам, али хоћу! Од снова не одустајем, снова остварујем, па макар ми на штету ишло, макар тамо где је моје – мало кога буде било.

Старимо, тонемо, све оскуднија остаје синовина, пропада нам дедовина на њихове тековине пада прашина, па нас сад други изнова уче како да хватамо уздахе ветрова, а наша стара млин-ветрењача умрла пре пола века. Воденице оронеле однеле пролећне бујице. Опанке смо ципелама заменили. Чист ваздух димом, а Сунце сијалицом. Утробу смо земљи извадили, а шта ћемо кад усахне, ко потоци услед ове суше, али авај, кише опет буде... само кише – опет буде. А од кише и од ово мало неодране коре земље, сазри ново семе. Тешко клија ил' угине, ако се нико о њему не брине.

Ја баш зато у хале зелених зидова зовем, покривене отвореним небом. Фабрике које никог не трују, но прехрањују, постројења што се села зову. Не знам зашто се гасе, зашто се акционарима не виде трагови испред родне куће у снегу. Не знам зашто синдикат чини мермерно спомење на брегу.

Зато позивам да се окренемо трајним силама које не клече пред нама, пролазним људима, али да се старим принципима и новим знањем милост њихова купи. Да нам они служе по селима, јер су на градове, видите и сами, љути, па кажњавају све од реда, сушом, градом, поплавом и раком.

Ја не зовем да пођемо уназад, ако назадно мислите да је село па сте оставили да вам кућа пусти, продали и затрли све што сте од својих наследили, пошли срећни, а да се нисте ни окренули. И дозволите ми још стих који да кажем, који с тугом Љиљана Браловић истка срцем уместо руком:

*Што посече орах, синовче?
Није ти вала сметао ни зеру!
На међи, ко ракета
Стајаше еру целу.
Велиш, не треба ти,
Идеш у варош да господујеш
Опанке да сазујеш
Да летујеш, зимујеш...*

*Не треба мени, црни сине
И моје очевине ми је преко мере.
Али орах да посечеш...
Па шта ће, несрећниче,
Да те памти!
И шта кући да те врати
Када те то због чега га посече,
Назад у село испрати.*

Дипл. инж. пољ. Милица Лазаревић

ПРЕДГОВОР

Академијски одбор за село САНУ у сарадњи са Пољопривредним факултетом из Земуна, организовао је научно-стручни скуп под називом „Обновљиво коришћење природних ресурса у сеоским подручјима Србије“, 27. септембра у САНУ и 28. септембра 2017. године у Шимановцима, у фирми „Агроуник“.

Циљ овог научно-стручног скупа је био да на основу општепознатих природних ресурса у сеоским подручјима Србије дефинише нове правце даљег развоја, као и најсавременије технологије производње и прераде у финалне производе, који ће обезбедити рационално, обновљиво и економично газдовање са расположивим ресурсима, како би непосредни произвођачи могли боље и успешније живети на селу и пружити шансу младима за опстанак на селу. Добро је познато да Србија располаже богатим природним ресурсима, који се могу користити за напредак села и пољопривреде. Нажалост, они нису у оптималној функцији за рационално коришћење, а разлога има много, почев од недовољне бриге друштва, неадекватних мера аграрне политике, одлазак, посебно младих, са села, коришћење старих технологија и механизације, недовољно удруживање произвођача, посебно оних са малим поседима. Све наведено и низ других неповољних фактора, довели су до значајног заостајања српског села. На овом научно-стручном скупу покренуто је много важних питања од стране угледних предавача.

Наводимо најзначајније:

- место и значај српске науке и струке у унапређењу села и пољопривреде;
- коришћење „чистих технологија“ и очување животне средине;
- посебни системи гајења у функцији унапређења и заштите агросистема;
- економично коришћење расположивих секундарних производа у пољопривреди;
- утицај климатских промена на развој села и пољопривреде;
- утицај нових технологија и нових раса у развоју заосталог сточарства у нашој земљи;
- одрживост производње, прераде и спољнотрговинске размене поврћа;
- значај одрживог гајења озиме пшенице;
- могућности повећања приноса и квалитета биомасе природних травањака;

- значај домаћег семена у ери глобализације;
- оптимизација економских резултата пољопривредне производње применом нових технологија;
- кромпир у савременој пољопривредној производњи;
- савремено повртарство у модерној производњи;
- савремене технологије у виноградарству;
- руралне средине у Србији – спас за село и Србију.

Изостало је предавање из области воћарства.

Научни приступ проблематици српског села један је од начина да се живот и потенцијал српског села унапреде. Закључци са научног скупа биће корисни свим институцијама које брину о српском селу!

Академик Драган Шкорић

РУРАЛНЕ СРЕДИНЕ У СРБИЈИ – СПАС ЗА СЕЛА И СРБИЈУ

БРАНИСЛАВ ГУЛАН*

С а ж е т а к. – Република Србија има 4.709 насеља – села, а у 1.034 живи мање од по 100 становника. Ако се садашњи процес настави, за деценију и по у четвртини села остаће само споменици као доказ скорашњег живота. И док људи у градовима немају шта да раде, у селима нема ко да ради. Села изумиру, а не користи се шанса да се ти негативни трендови зауставе, самим тим и да се развијају рурална подручја. То би био и пут за смањивање незапослености. Наиме, од десет радника који су остали без посла, више од половине могло би да се запосли у руралним подручјима Србије. Повратак на село не значи враћање радника мотици, ралу и трактору, већ њихово запошљавање у области модерне пољопривреде. Такав начин вођења руралне политике био би спас за села, али и за Србију. Дакле, потребна је нова социјална и аграрна реформа.

Новим законима о поседовању, коришћењу и располагању пољопривредним земљиштем посебно се наглашава значај плодне земље као ограниченог природног добра над којим нико не може да има неограничену својину. Нове земљишне законе треба прилагодити најбољој српској и европској правној традицији у којој су уравнотежене економско-тржишне и социјално-егзистенцијалне функције пољопривредног земљишта за сељаке, предузетнике и Србију. Аграрну реформу тиме бисмо довели у оквире уравнотежених тржишних и државно-планских начела привређивања и тако би она постала стуб социјално одговорне аграрне економије. Организациони облик рада биле би сеоске задруге.

У области финансијских услуга у пољопривреди држава би требало да оснује аграрну развојну банку преко које би била пласирана средства из аграрног буџета, кредитирана и субвенционисана производња и извоз пољопривредних производа. Тиме би било осигурано и законито финансијско пословање штедно-кредитних одељења задруга и обезбеђен новац задругара јер су за Србију, у којој је мали посед већински, задруге право решење!

Кључне речи: село, пољопривреда, запошљавање, реформа, задруге, извоз

*Члан Академијског одбора за село САНУ и Научног друштва економиста Србије, Београд, gulan@sbb.rs

УВОД

Југославија је имала најбржу деаграризацију на свету. За последњих 50 година XX века из села у град је отишло око осам милиона људи. Такав процес у свету трајао је око 150 година. Сеобе су настављене и присилно у последњој деценији XX века када је ратни вихор у Србију из Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова и Метохије „донео“ још близу 400.000 људи. У периоду после Другог светског рата у селу су се одиграле крупне, али по свом садржају и последицама противуречне промене. Те промене су део универзалног, светског процеса модернизације савременог друштва, његове индустријализације и урбанизације. Оне су исто тако носиле и снажан печат владајуће идеолошке парадигме, односно друштвеног система који је на просторима некадашње Југославије изграђиван на тој парадигми. Србија трага за новим идентитетом, за новом парадигмом друштвеног развоја, па се не смеју заборавити ни маргинализовати село и пољопривреда. Као и много пута до сада у историји, и у овим временима, село и пољопривреда су главни ослонац који омогућава опстанак, останак и преживљавање. У Србији се поново окрећу селу када је тешко. Власти су убеђене да село и запошљавање у њему и око њега омогућавају превазилажење кризе. Али, то захтева и радикално нов однос друштва према њему.

У Србији данас има близу 700.000 незапослених. Званично, незапосленост је само 10,6 одсто, али то је неуверљиво! Јер, рад на црно и бег из земље су утицали на смањење незапослености. Истовремено, од близу 4.709 насеља, понајвише села, свако четврто је, или око 1.200 њих, на путу нестајања. Тако ће за деценију и по у њима остати само споменици као доказ скорашњег живота. И док људи у градовима немају посла, у селима нема ко да ради. Села изумиру, а не користи се шанса да се ти негативни трендови на српском селу зауставе, а самим тим и да се развијају рурална подручја. Наиме, од десет радника који су остали без посла, више од половине могло би да се запосли у руралним подручјима Србије. То се не односи само на раднике који су остали без посла због структурних неприлагођености производње, вишегодишњих санкција и транзиционе кризе, већина оних који су остали без фирми у којима су радили пре НАТО бомбардовања 1999. године. Све ово говори да су радници још увек једном ногом у опанку, а са другом у ципели. Повратак у рурална подручја земље не значи, међутим, враћање радника мотици, ралу и трактору, већ њихово запошљавање у области пољопривреде и око ње. То значи шумарству, водопривреди, разним услужним делатностима, занатству, домаћој радиности, инфраструктурним, малим и средњим индустријским погонима (којих има 220.000, а циљ је да их буде 400.000), чија производња не угрожава еколошку равнотежу.

Уместо досадашњег интендантског приступа селу и пољопривреди, где су они третирани као произвођачи јефтине хране, мора да се створи концепција такозваног руралног развоја, која ће се темељити на демографским, природним, економским и социо-културним потенцијалима. Карактеристика српског села данас је да се и последњих деценија у њему дешавају

изузетно негативна демографска кретања. Рапидно се смањује наталитет, у неким крајевима влада и права „бела куга“. Шокантно звучи чињеница да се 2016. године у Србији родило мање беба него пре Првог светског рата. Наиме, рођене су само 64.734 бебе, најмање у протеклих скоро 100 година. Исте године је умрло 100.000 људи. То је поражавајући податак и ако се тако настави, већ за пола века бићемо мањина у сопственој држави. Људи се све више селе у градове где једва преживљавају, нису стамбено обезбеђени и зато се све ређе одулучују за потомство. Све то је резултирало депопулацијом, сенилизацијом и социјалном девастацијом бројних регија у Србији. Крупне промене догодиле су се и у привредном животу српског села. Те промене које имају далекосежне социјалне и економске последице нису довољно изучене и објашњене. У XX веку сељачко газдинство је било дефинисано идеолошком категоријом максимума, што се показало ирационалним. Данас нема тог максимума, али имамо све мањи број људи који имају велике поседе од по неколико хиљада хектара и све већи број оних који остају са својим ситним поседом (просечна њива у Србији је око 4,5 хектара површине). Тај посед у данашње време је мали, али њима у беди и немаштини значи живот за опстанак. У прошлом, XX веку, под утицајем индустријализације и урбанизације, догодила се „цивилизациона револуција“. Промењен је сељаков поглед на свет, промењене су његове вредности и морал, културне потребе и животне аспирације.

ТРАДИЦИОНАЛАН НАЧИН ЖИВОТА

До Другог светског рата Југославија је била аграрно, традиционално друштво. Преко 80 одсто становништва је живело на селу аутархичним, оскудним и традиционалним начином живота. Цео сељаков свет је био сведен на његов посед, газдинство и породицу, село у коме живи и цркву која је оличавала Бога и усмеравала његов духовни живот. После Другог светског рата под утицајем светских процеса, као и нове визије друштва, изведена је индустријска револуција, наступиле су и противуречне промене. Индустријализована газдинства повећала су робност, специјализовала се, имала тржишну оријентацију, друкчије ставове о будућности аграра. Такође, су имала и више капитала, знања и снаге од традиционалних газдинстава. Под утицајем индустријализације смањио се удео традиционалног ручног рада, смањио се број неквалификованих радника, а запослени у комбинатима су попримали одлике индустријских радника. Резултат тога је да се удео становништва у градским насељима повећао од 21 одсто у 1948. на 51 одсто у 1991. години. У оквиру пољопривредних газдинстава, према последњем попису пољопривреде из 2012. године, Србија поседује 4,2 милиона хектара обрадивог земљишта, али се обрађује 3.355.859 хектара пољопривредног земљишта и узгаја 893.000 говеда, 3,2 милиона свиња, 1,73 милиона оваца, 235.576 коза, 26,6 милиона живине и постоји 673.651 пчелиње друштво. Од

механизације утврђено је да газдинства поседују 408.734 трактора и око 25.000 комбајна. Сва механизација у просеку је стара четврт века!

До почетка транзиционих промена 85 одстоседа је било у власништву приватника, а сад су готово све површине приватизоване (рачуна се да је 400.000 па до 830.000 хектара у државном власништву). Данас је земља у Србији, сељачка, државна, тајкунска и – помало задружна. Активног пољопривредног становништва према попису из 1991. године било је 904.127, а подаци из 2002. године указују да их је тад било 529.236! Према попису пољопривреде из 2012. године у Србији има укупно 631.122 пољопривредних газдинстава. Од тога је 628.555 индивидуалних и 2.567 (или 0,42 одсто) газдинстава правних лица, и предузетника, а у земљи се производњом хране бави око два милиона људи. Србија је сиромашна аграрна земља јер пољопривреда директно доноси око 11 одсто бруто друштвеног производа, а са пратећим делатностима, пре свега, прерађивачком индустријом, то се и удвостручује. Да смо сиромашна аграрна земља са ниском продуктивношћу потврђују и чињенице да један српски сељак производи хране за 15 људи, у Немачкој чак 152 особе, Француској 77, Аустрији 56, Словенији 25, а просек за ЕУ је између 50 и 80 становника!

Свако пето домаћинство у Србији чини свега један члан. Од 2,5 милиона насељених домова у Републици, по једна особа живи у њих чак 555.467, што је готово 50.000 више него прошле деценије. Истовремено број петочланих домаћинстава за последњих десет година смањен је чак за 8.500. Слутњу да Србија све више постаје земља самаца потврдили су и последњи подаци о броју домаћинстава Републичког завода за статистику (РЗС), прикупљени на попису становништва 2011. године. Они су показали да просечно домаћинство у Србији броји 2,88 чланова. Највише је двочланих домаћинстава, толико особа живи под сваким четвртим кровом. Највише домаћинстава затечено је у Војводини, где их је пребројано 696.000, у централној Србији живо је око 663.000 огњишта, док их је у Београду 606.000. Најмање домаћинстава је на југу и истоку републике, где их је свега 522.000. Оволико домаћинстава и број укућана, у круговима социолога и стручњака тумачи се као очекиван. Негативни природни прираштај, висока стопа миграција и висока просечна старост највише су утицали и на број домаћинстава. Пад укупног броја домаћинстава и смањење чланова не чуди услед упозорења демографа да нам прети нестајање. Јер, ако годишње више умре него што се роди око 35.000 становника Србије, па ако се тако и настави, само на основу ових података, већ око 2225. године на овим просторима неће бити више овог народа. Живеће неки други људи!

За обичног човека дуго, али за историју мало више од два века – и није. Поред демографских фактора, на коначну слику утицале су и промене кроз које је последњих деценија прошло наше друштво. Вишечлане породичне задруге, које су до Другог светског рата биле стуб српског села, данас су изузетно ретке. Са друге стране, нарочито у градовима, имамо еманципацију чија је последица велики број људи који живе сами. Највећи број

самаца је у Београду, где је свако четврто домаћинство самачко! Најмање укућана у просеку забележено је у Црној Трави, Гацином Хану и београдским општинама Врачар, Савски венац и Стари град, где је пребројано тек нешто више од два члана у просеку. Једно огњиште и новчаник, са друге стране, дели највише људи у Рашкој области – Тутину, Новом Пазару и Сјеници, где је просек већи од четири члана. На смањење броја чланова домаћинства утиче и све касније ступање у брак и све позније материнство. Просечан мушкарац у Србији отац постаје у 33. години, док жене рађају са 27,5 година. Позне године за склапање брака један су од разлога што приближно трећина бракова живи без потомства. Мајке последње дете роде, у просеку, када имају нешто више од 28 година. Ово потврђују и резултати пописа становништва, који су показали да породица у републици, за разлику од прошле деценије, када је била четворочлана, данас броји само три особе.

Пројага кайићал

И док у градовима нема шта да се ради, а у селима нема ко да ради, истовремено, Србија има више од 32.000 незапослених пољопривредних стручњака. Од тога је 5.513 незапослених агронома и ветеринара. Међу њима је 46 доктора наука и 418 магистара и мастера. Лоше искуство је да у Србији нема разумевања за најквалификованије људе који би требало да се укључе у процес пољопривредне производње, а има за оне који перу прљав капитал. Ту су и милијарде изгубљеног капитала. Како се каже, ако узмемо у обзир то да у просеку на школовање овог кадра, од инжењера пољопривреде до доктора наука, оде око 300.000 долара, то значи да Србија не користи више од 1,5 милијарде долара капитала уложеног у образовање тих младих људи. То је пропао капитал.

Сеоска породица, социјална рушевина

Данашња сеоска породица у Србији је нека врста социјалне рушевине која сав свој шарм дугује старој социјалној архитектури на коју подсећа, Хенру Мендрас. У послератном периоду па и данас величина пољопривредне породице је смањена, али је сеоска породица била и остала већа од градске. У данашње време на селу је најраспрострањенији тип породице од два поколења и деце. Последњих деценија дошло је и до промена на бројности породице, па се бележи уситњавање великих породица, јер се одрасла деца одвајају од породице, родитеља и граде сопствене заједнице. Остала је љубав за земљом код старијих, али се створила и јака жеља за модернизацијом код млађих. Тако је цивилизација ушла у село. Удео пољопривредног становништва у укупном становништву Југославије опао је са 73 одсто у 1948. години на 19 одсто у 1981. години. За такво смањење САД и Шведској је требало 90 година, Француској око 100 година, Јапану 73, а Данској је требало за сличну промену чак 130 година. Процене су да је у Србији 2011. године број пољопривредног становништва износио око 9,4 одсто. Од овог

броја чак 50 одсто су лица старија од 60 година, док је млађих од 20 година било само 11,5 одсто (мање од 62.000).

Процене су да ће се наставити смањивање броја пољопривредних газдинстава у Србији јер они нису били спремни за либерализацију тржишта, односно конкуренцију која је наступила од 2014. године. Од тада 96 одсто пољопривредних производа може да се увози у Србију без царине. Јер сви производи које Србија нема, попут агрума и другог јужног воћа, либерализовани су 2009. године, а од 2014. Године потпуно је укинута царина на кромпир, замрзнуте малине и још много тога. У протеклој деценији и по нестало је у Србији око 400.000 пољопривредних газдинстава. Прва су на удару старачка и домаћинства која нису оријентисана на високодоходовну производњу. То је и припрема терена за ГМО храну због које ће све остало постати нерентабилно. Међутим, производи које Србија има, остали су заштићени царинама и после 2014. године.

Не рачунајући потписане уговоре о слободној трговини, за заштићене производе и даље постоји царина, али смањена. Од 2015. године, међутим, укинуте су све производне квоте и тада је настао хаос у сектору, рецимо, млека, јер свака земља може да произведе колико хоће, па су богате земље са нижим ценама стигле на српско тржиште. Ипак, увозни производи од 1. јануара 2014. године нису појевтинили као што ништа није од 2009. године, када је почело фазно смањивање царина. То је био само још један ударац на произвођаче у Србији. Дакле, и поред изванредних шанси за производњу хране намењене извозу, о томе ће се и даље само говорити. Јер ми не извозимо храну, већ сировине за њену производњу! То је у 2016. години било близу 3,2 милијарде долара. Дакле, шанса да се уместо садашњих три милијарде евра извози хране за више од 10 милијарди евра, у овим условима, и даље остаје само – жеља!

Подаци о вредности извоза аграра Србије:

2008. г. 1,96 милијарди долара

2009. г. 1,95 милијарди долара

2010. г. 2,24 милијарде долара

2011. г. 2,7 милијарди долара

2012. г. 2,7 милијарди долара

2015. г. 2,9 милијарди долара

2016. г. 3,2 милијарде долара

2017. г. две милијарде долара.

Економско-социјална институција „рурални развој” је релативно нова у теорији развоја. Везује се за земље такозваног „трећег света” у време појаве изразито снажних проблема на релацији храна-сиромаштво-популација. Ово истовремено упућује на закључак да се почеци руралног развоја везују за пољопривреду. И данас када се помену рурална подручја, одмах се зна да су то сиромашна подручја. А Србија је данас сиромашна земља! Зато се ин-

тегрални рурални развој, као једна од најмлађих грана теорије развоја, данас третира као „мотор” економско-социјалног прогреса. Не само у земљама у транзицији већ свуда у свету. За ефикасније решавање бројних проблема у овим регионима потребна је адекватна пропорција три фактора: људско знање, технички и природни ресурси и – капитал.

Нестанак Србије...

У Србији сваке године умре више него што се роди 35.000 људи. Од тога 12.000 у Војводини. Ако се нешто не учини, прети опасност да већ за коју годину Србија буде аграрна земља, али без села и сељака. Српско село карактерише и све већа материјална беда остарелих људи који су остали у њима. Некадашњи млади, који су побегли у град, сад се враћају у села да би у њима завршили живот. Није добро што су ти стари људи у селима и последњи њихови становници. И њихов животни век је при крају па ће после њихове смрти села остати пушта. Тако су одавно по српским селима једине парцеле које се шире – гробља! Или још један пример: од 1991. године до данас број пољопривредних газдинстава се смањио за 20 одсто. Широм Србије данас је празно 50.000 кућа, а у 145.000 њих пише привремено ненастањено! Један од највећих структурно развојних проблема српског друштва данас јесте брзо смањивање сеоског становништва (депопулација села) које превазилази темпо смањивања пољопривредног становништва (деаграризацију). У 60 одсто српских села смањује се број становника одсељавањем. То су села са старијим становништвом, у њима је наталитет мањи, смртност већа, природни прираштај нулти или негативан, те је депопулација још израженија од емиграције.

Споменик селу и сељаку!

Да српска села нестају, најбоља потврда је и чињеница да је у сеоском гробљу у куршумлијском планинском селу Тачевац крајем 2013. године подигнут несвакидашњи споменик. Спомен селу које више не постоји! Мештани су село напустили због небезбедности, због честих упада наоружаних косовских Албанаца. Куће су спаљене у подметнутим пожарима, а од некада 200 становника у 35 домаћинстава и једне школе, сада је остало свега неколико оронулих кућа. Због оваквог стања у српском селу већина носилаца газдинстава сматра да тренутно пољопривредна политика – последње деценије, иде у погрешном правцу. Средином 2017. године споменик српском сељаку, јединствен у Србији, откривен је у Главинцима, надимак Јагодине. Споменик су подигли мештани у знак захвалности селу и старијим генерацијама, а у циљу очувања традиције и сећања на некадашњи начин обрађивања њива. Због тога сељак у једној руци носи мотику, а у другој тестију за воду, док сељанка, која иде иза њега, носи корпу са храном и мотику. Споменик је подигнут поводом обележавања 280 година постојања села. Иначе, просечан

пољопривредник у Србији је стар, слабо информисан и неверљив према удружењима и државној политици.

Дакле, тешки услови за живот, удаљеност од градова, мрежа путева и готово никакве шансе за зараду, осим обраде земље, најчешћи су разлози због чега су протеклих деценија села готово десеткована и запуштена. А она не служе само за производњу хране, већ његови житељи морају да имају и пристојан живот. Јер селу треба амбуланта, фризер, апотека, аутомеханичар, аутолимар, продавнице, школа, црква, пошта, стадион, кафана. Стагнацију и демографско пропадање села можемо да спречимо само политиком успешног руралног развоја, уз нову аграрну и социјалну реформу. Она се неће тицати само пољопривреде, већ и свих осталих занимања и услуга јер живот на селу није само производња хране.

Табела 1. Насеља у Србији са мање од 100 становника

Насеља у Србији са мање од 100 становника	
Година	Број становника
1948-1961.	80
1971.	140
1981.	280
1991.	487
2002.	713
2011.	986
2015.	1.034

Извор: РЗС (2016. године).

У планинским селима краљевачке општине, као што су Бојанићи, Станча, Тепече, Врх, Гокчаница, Ђаково, Орља, Глава, Плана (регион Краљева) највише за деценију и по биће од двадесет до 70 становника. У већем делу домаћинстава живеће по један остарели члан, а у сеоским школама већ сада нема ђака. То значи да ће се у догледно време тамо угасити сва огњишта и села, у којима је 70-их и 80-их година прошлог века ипак било „младости и живота”. Поред ових села где је ситуација најкритичнија, куће су све празније; у 20 равничарских сеоских насеља овог региона и на прсте се могу избројати она где је број мештана из године у годину већи. Насупрот томе, у последње две деценије стално се повећава број становника у урбаним деловима општине, у приградским насељима, чак за око 11 одсто годишње, а за девет одсто у самом граду. Општина се простире на 1.500 квадратних километара, а број становника је деведесетих година прошлог века повећан за 25.000 прогнаних Срба и сад достиже цифру од око 120.000 житеља. Дебели Јасен, Косовина, Привоје, Страиње, мала планинска села под самом планином Чемерно, налазе се на територији краљевачке општине. Удаљена су од града око 60 километара, до њих се стиже само јаким теренским возилом, јер само је прва половина пута асфалтирана, а онда до врха пла-

нине води макадамски друм. После се путује преко висоравни и доле до поменутих села, путем којег, такорећи и нема, вози се полако и опрезно, са камена на камен. Ова села ће, ако се неко чудо не догоди, ускоро ући у историју и заборав. Пустошење, најразвијенијег дела земље, војвођанских села, најизраженије је у јужном Банату и општинама Пландиште, Алибунар и Бела Црква где има села која су аветињски празна. Додуше у Војводини је било покушаја да се преко општинских власти реши проблем напуштених домаћинстава. Општинама је, наиме, предложено да откупе напуштене куће, а затим да их продају по повољним ценама људима који би се скућили и можда почели приватни бизнис. Такав стамбени фонд је приступачан за све запослене људе пошто куће са имањима у војвођанским селима коштају од 2.000 до 10.000 евра, што је сума за коју се може купити једва 10 квадрата стана у Новом Саду. Мада половина становништва Војводине данас живи на селу, статистичари упозоравају да је у протекле четири деценије та бројка, са 1,2 милиона спала на 900.000 душа. Иначе, у појединим деловима Војводине, за 100.000 евра, може да се купи цело село са тридесетак кућа! Обичан свет нема тај новац, али данашњи бизнисмени то могу да ураде!

Дейоулација села

Пошто је у селима становништво већином пољопривредно (преко 60 одсто), то се депопулација села манифестује и као сенилизација и девастација пољопривреде и свих сеоских подручја удаљених од главних комуникација, већих градова и општинских центара без индустријских погона, комуналне и социјалне инфраструктуре и без развојне перспективе. Популациона политика у овим крајевима морала би се темељити на одговарајућој економској, аграрној, регионалној, развојној и културној политици – битно различитој од досадашње која је младе људе истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је веома значајно да се поправи и даље неповољан положај пољопривреде у односу на индустрију, да се пређе на децентрализован модел индустријализације и урбанизације, да се много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, да се обезбеди социјално (здравствено, пензионо и инвалидско) осигурање и културно просвећивање пољопривредника. То би у неком случају био програм који би зауставио деаграризацију и депопулацију. Брза и претерана деаграризација је, уместо раније аграрне пренасељености, проузроковала другу крајност – индустријску и урбану пренасељеност. Прва је стари, а друга нови велики проблем српског друштва. Градски живот је скуп, несташица станова је велика, фабрике су препуне сувишних радника, а у нашим селима су многе њиве тих истих људи необрађене, њихове куће зврје празне. Брза индустријализација свуда изазива стихијно и хаотично просторно померање људи, њихово гомилање и у градовима и пражњење села. Све то довело је до тога да је у традиционалном селу увек било времена на претек, док у савременом – оно пребрзо истиче. Због тога данас у градовима нема шта да се ради, а у селима нема ко да ради!

Пренасељеност градова са људима без посла нарочито се показала лошом у време транзиције. Многе фабрике су затворене, а радници су остали на улици. Од десет радника који су остали без посла, више од половине могло би да се запосли у руралним подручјима земље. То се не односи само на раднике који су остали без посла због структурних неприлагођености производње, вишегодишњих санкција и транзиционе кризе, већина оне који су остали без фирми у којима су радили, пре НАТО бомбардовања 1999. године. Повратак у рурална подручја земље не значи, међутим, посељачење радника и пуко враћање мотици, ралу и трактору, већ њихово запошљавање у области пољопривреде, у шумарству, водопривреди, разним услужним делатностима, занатству, домаћој радиности, инфраструктури, малим и средњим индустријским погонима, чија производња не угрожава еколошку равнотежу. Данас, наиме, у Србији има 220.000 малих и средњих предузећа. Свака власт у предизборној кампањи истиче да ће тај број повећати на 400.000 и отворити милион нових радних места. Али, за сада, то су само обећања. Концепт интегралног руралног развоја, као део регионалне развојне политике, представља антипод класичној индустријализацији и заснива се на свеобухватном развоју сеоских мешовитих подручја у којима живи готово половина становника Србије. Политика ослањања на аграр и руралну економију у целини требало би да буде, не само у функцији преживљавања у садашњим временима, већ и за трајно опредељење државе и економске развојне политике засноване на децентрализацији и уједначеном економском развоју. То је посебно значајно данас у време када имамо око 700.000 незапослених и у време реструктурисања великих комплекса када радници и даље остају без посла, али добијају отпремнине које се крећу од 5.000 до 10.000 евра. Већина њих потиче са села, неки се враћају и започињу и нов живот, нови бизнис са тим новцем. Тако су они са једном ногом у ципели (у граду), а са другом у опанку (на селу). На тај начин би се решавала два проблема: оживећемо српско село, а људи који остају без посла обезбедиће себи и породици нову егзистенцију. Таквом политиком би се вратио и живот у српско село. Држава треба да подржи тај нови развојни концепт, у почетку да буде и финансијер, тако што би осигурала неопходна иницијална средстава, а била би и „диригент” који би водио рачуна о уравнотеженом и складном развоју земље у целини као и успостављању једнаких услова привређивања за све учеснике у тржишној утакмици. У остваривању концепта руралне економије као дела регионалне развојне политике, треба да буду најдиректније укључена, такозвана, мешовита и непољопривредна газдинства која поседују обрадиво земљиште, али га у складу са уверењем – Србије да је грех продати очевину, али не и држати је у парлогу, не обрађују, мада су власници 28 одсто њива у Србији. Треба знати да производња у данашњем сељачком газдинству, посебно у руралним подручјима, није намењена тржишту. Можда се код неког јављају тржни вишкови, али то је још увек – случајност.

Несћало село у жићници

Или примери из Војводине. У протеклој деценији потпуно је угашено село Оборњача. Налази се у најразвијенијем делу земље, непосредно уз Бачку Тополу. У селу нема више ниједног становника иако оно има струју, воду, пут. Бачко село Мошорин у тителској општини има све већи број напуштених кућа. По последњем попису од 800 кућа чак 200 је празно! Нико не живи у њима већ годинама, а неке су празне већ деценијама! Старији су помрли, а млади отишли у градове. У овом селу влада и „бела куга”, јер се 2008. године родило тридесетак малишана, али је умрло 120 особа! У свакој улици има најмање по једна рушевна кућа, на којој су још остаци већ избледели боја молваних зидова, прозори одавно разбијени, а коров издикљао. Најсигурнији знак за свакога ко иде кроз село, да је кућа без живе душе, јесу спуштени ролови или прозори покривени тканином. За овакве објекте који имају и земљу власници или наследници траже од 2.000 до 5.000 евра. Куће су продаване у последњој деценији прошлог века, када су стизале избеглице, али сад продаје више нема. Примери из Војводине указују да тенденција повратка у село, изузев појединачних примера, није изражена. Примера ради, живот у селу би могао да буде идиличан, где постоји школа, путеви, гасификација, телефон, пошта, црква, продавнице.

ШАНСА У ЗАДРУГАРСТВУ

Све што се дешавало са идеологијом на овим просторима оставило је дубоке трагове на српском селу. Суморно данас изгледа слика српског села. Примера ради, данас у Србији има 4.709 насеља – села, а за деценију и по са мапе ће нестати свако четврто – или 1.200 њих! Ни у Уставу Србије не постоји категорија села! У 86 одсто села опада број становника, а само 12 одсто њих бележи раст. Као доказ скорашњег живота у њима остају нови споменици. У њима најбрже расту гробља. Наравно, за оне који имају наследнике да им их подигну. Или споменици селу и сељацима! Додамо ли да у 1.034 села данас има мање од по 100 становника, затим да пошту нема чак 2.000 села, асфалтни пут и веза са светом недостаје код 500 села, а 400 њих нема ни продавнице, види се да село суморно изгледа. Данас у Србији постоји више од 200 села без иједног становника млађег од 20 година, а више од половине становништва живи у руралним срединама. Додамо ли да у 230 села нема основне школе, а да у 2.760 њих недостаје вртић, све то указује да је житељима највећег броја села у Србији недоступна већина садржаја за иоле нормалан живот. Описујући српско село данас, истакнимо и то да у две трећине не постоји ветеринарска амбуланта иако је главно занимање пољопривреда, а само у малом броју руралних насеља постоје биљне апотеке.

Шанса за опстанак Србије и сељаштва у њему је задругарство, које је до 2017. године било угашено. Од задружног сектора од 1953. године до

данас одузета је имовина у вредности већој од две милијарде долара. Ваља знати да је 1895. године Главни савез српских земљорадничких задруга био један од 11 оснивача Међународног задружног савеза. После демократских промена у 2000. години у Србији је било и 11 покушаја доношења закона о задругарству, па је он после чекања од две деценије, донет тек 29. децембра 2015. године. Тако је задружни сектор привреде још увек остао ван реформских процеса. Сад се спроводе пионирски кораци који још нису дали резултате у тој области. Истовремено, доношењем Закона о убрзаном стечају 2009. године, до средине 2011. године, када је Уставни суд прогласио неуставним поједине његове одредбе, ликвидиране су 283 земљорадничке задруге, а за многе од њих стечајни поступак био је само отворен и пошто ниједан од поверилаца није уплатио таксу и покренуо захтев за наплату потраживана, оне су ликвидиране, а имовина пренета у Републичку дирекцију за имовину Србије, чиме је задружна имовина у ствари подржављена! Правно исправно би било да су стечајне судије код таквих задруга, с обзиром да се нико од поверилаца није јавио, прогласиле отпис потраживања и да су оне наставиле да послују без неизмирених обавеза. Забрињавајуће је да је што по тада важећем Закону о задругама чак и у случају ликвидације, преостала имовина задруга није додељена територијалном задружном савезу за оснивање и развој нових или јачање постојећих задруга на њиховом подручју. Тако смо у Србији имали случај да је последње деценије годишње нестајало око 100 задруга!

Имајући у виду да једна задруга данас у просеку опслужује три сеоска насеља, то значи да је око хиљаду села у том кратком периоду остало без организација које могу да обезбеде економску, социјалну и сваку другу одрживост локалних заједница, односно села која су изопштена из било каквих стратегија и планова развоја. Проблем је и то што још увек постоји такозвана друштвена својина над знатним делом земљишта и друге имовине у земљорадничким задругама, што је само формално правно наслеђено из социјализма када је политички било забрањено да се укњижава задружна својина, а она и данас егзистира иако по Уставу из 2006. године она више не постоји. То указује да је једино у сектору задругарства, у протекле две и по деценије транзиционог периода, опстао модел и политика који су важили у времену социјализма. Проблем овог сектора, а то значи и руралног развоја Србије, је имовина која је без накнаде од 1953. године до данас одузета од задружног сектора, а њена вредност је већа од две милијарде долара.

Посебно забрињава да у поступку изнуђене реституције имовине верских институција и наследницима физичких лица којима је имовина одузета после Другог светског рата, није било политичке воље и одговорности да се изврши реституција имовине земљорадничких и других задруга што је у протеклих шест деценија одузета без накнаде па је и приватизована. То је урађено противзаконито, јер задружна имовина увек има власника, титулара! Зато се поставља и питање да ли власт у Србији треба да чека

да задружни сектор враћа своју имовину преко Европског суда за људска права у Стразбуру? У свему лошем, има и понешто добро, а, то је Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју задруге, који се коначно изједначио са регистрованим пољопривредним газдинствима и предузећима у погледу коришћења мера аграрне политике, јер задруге доприносе сузбијању сиве економије која само у сектору пољопривреде умањује буџетски приход по основу ПДВ-а за око 160 милиона евра. Тиме би се из сопствених буџетских прихода пољопривреде, Аграрни буџет могао увећати за више од 50 одсто. Било је крајње време да Влада Србије покаже минимум политичке воље која је недостајала у претходних шест деценија за поспешивање нових, пре свега, специјализованих и националних задруга које у условима економске кризе показују највећи могући степен одрживости. Примера ради, само 300 највећих задружних система у свету у времену између кризних 2008. и 2010. године оствариле су пораст укупног прихода за више од 45 одсто, чиме не може да се похвали ниједан други сектор привређивања у светској економији. Регулисањем ових питања Србија би се коначно вратила на пут изворног задругарства на коме је била још 1895. године када је Главни савез српских земљорадничких задруга био један од 11 оснивача Међународног задружног савеза у Лондону. Пропадање малих сељачких газдинстава треба зауставити и њихово укрупњавање усмерити задружним организовањем и пословањем. На напуштеним просторима развој села треба иницирати пројектима за заснивање нових модерних газдинстава величине 10 до 50 хектара уз пројекте нових насеља. У том циљу нужна је конструкција кредитних линија уз концепт личних улагања заинтересованих и способних за заснивање задруга. Пословање кроз задруге омогућава добровољно и отворено чланство. У томе постоји друштвена одговорност, као и сервисирање унапређења производа и заједнички пласман на тржиште. Демократска је контрола задругара у управљању. Чланови имају удружени рад и самопомоћ. Њихово економско учешће је равноправно, а све то омогућава им да имају смањене трошкове пословања. Задруге су и најбољи облик брзог запошљавања и укључивања група са лошијим положајем у друштву. Задруга омогућава удруживање рада и средстава, бољу преговарачку позицију и пласман производа на тржиште.

Стари момци и њазне школе

Истраживања показују да данас у српским селима живи око 260.000 момака и 100.000 девојака који су се приближили 50. години живота, а да нису засновали породице. Разлози овој појави су бројни, а последице катастрофалне. Сраман је био и назив сељак, па нису хтеле девојке за њих да се удају и да живе на селу, да хране стоку, обрађују њиве. Радије су одлазиле у градове, удавале се за портуре у фабрици и много сиромашније живеле. Када би сваки од њих имао жену и само по једног потомка, било би то нових 500.000 становника, значајних за биолошку, демографску и економску

репродукцију села и друштва у целини. У селу Власина Стојковићева на Власинском језеру у школи изграђеној 1928. године било је тада 100 ђака. Пре 45 година изграђена је и нова школа за још 200 ђака, а у њој је тада било 160 ученика. У школској 2000. години та школа је имала само девет ђака у четири разреда основне школе. Село је пре пола века имало 2.700, а данас само 260 становника. Данас, на крају 2017. године, у том селу нема ни ђака, а ни школе, од које је остала само рушевина! Или у селу Клисура (општина Сурдулица) пре четири деценије било је 5.000 житеља и 800 ђака. У 2012. години у том истом селу било је мање од 500 становника и само осам ученика у основној школи!

Пољопривреда може да буде и једна од области за повећање продуктивнијег и регионално равномернијег запошљавања у Србији, а у том сектору и пратећим делатностима могло би да се ангажује око 100.000 радника. Таман толико људи је у аграру остало без посла у пљачкашкој приватизацији комбината. Оснивање нових задруга је и услов за формирање прерадних центара за пољопривредне производе, ревитализацију задружног сектора која је сад започела, као и рационалније коришћење државног пољопривредног земљишта. Циљ је да се око 200.000 до 300.000 хектара државног земљишта додели младим брачним паровима на дугорочно бесплатно коришћење. То траје све док хоће да је обрађују они или њихови наследници. Оним који се определе да живе на селу и рад на земљи даће се још 10.000 евра по особи, поручују из Кабинета министра без портфеља (Милана Кркобабића) задуженог за регионални развој у Влади Србије средином 2017. године у акцији оснивања „500 задруга у 500 села“. Од почетка акције до краја 2017. године основано је око 170 нових задруга! Ако, се оствари биће то и почетак нове аграрне и социјалне реформе. То ће значити и успостављање новог модела јавно-приватног партнерства, као и прераду пољопривредних производа који сада махом остају неискоришћени. У том случају произвођачи би требали да буду организовани у задруге или откупне центре, затим да сакупе, обједине и прераде ту робу, и на тај начин би се повећала вредност пољопривредне производње у Србији за 20 одсто! Ако би основали на задружном принципу 30-ак таквих центара у земљи и у њима просечно годишње запослили око 100 радника, то значи онда бисмо запослили 3.000 радника који би обезбедили социјалну егзистенцију и одрживост десетак хиљада чланова домаћинстава.

Док се задругарство у свету ширило и јачало, оно је у Србији нестајало. Данас на планети Земљи удружено ради и послује 800 милиона задругара организованих у 750.000 задруга. Процењује се да је око три милијарде људи повезано, на разне начине, са радом задруга. Задруге обезбеђују више од 100 милиона послова широм света, што је 20 одсто више од мултинационалних компанија. У Србији постоји 2.600 задруга, од чега је 1.548 пољопривредних. У њој постоји 50.000 задругара и око 150.000 коопераната. У задругама ради око 10.000 запослених.

Дакле, Србији су потребне модерне и јаке задруге. Оне треба да постану не само економско, већ и културно и васпитно средиште развоја села и „магнет” који ће младе задржати на селу (уз бољу инфраструктуру, задружне домове, пошту, амбуланту, цркву, школу, приступ интернету...). То ће допринети и заустављању пражњења и нестајања српских села и имаће изузетан безбедносно-политички значај за очување територијалног интегритета Србије.

ЕВРОПСКА ИСКУСТВА

У протеклих четврт века Европска економска заједница, а касније и Европска унија све се више у свом развоју окрећу руралним срединама, па је то и постала основа њихове политике руралног развоја. Јер европски континент нема земљишних територија у изобиљу као, на пример, Нови Зеланд, Аустралија, Канада, САД, а није густо ни насељен као Јапан, Кина, Индија те све више мора да води бригу о правилном коришћењу своје територије. На Другој конференцији о руралном развоју, одржаној у Салзбургу, 2003. године, закључено је да се за реализацију пројеката нове руралне развојне политике, после 2006. године, повећавају средства подршке том развоју из Европског аграрног фонда за рурални развој. Циљ је померање фокуса активности са подршке тржишту ка подршци у финансијској политици, руралном и одрживом развоју. Поред тога, што рурална подручја нуде тржишту пољопривредно-прехрамбене производе, шумске плодове, производе од дрвета, ово су места за одмор, туризам и – живот. Европска комисија препознаје потребу за новим инвестицијама у динамизирању руралног развоја чиме би побољшала ефикасност руралне политике. Сем примарне пољопривредне производње, чији значај у руралној економији све више опада, отварају се могућности за нове, ванпољопривредне активности, услужни сектор. Зато се чак истиче: можда нас убудуће очекује урбани егзодус према руралним подручјима?! Према пројекцији ЕУ села карактеришу могућности: организовања разноврсне производње, перманентног боравка и становања и повременог уживања у природним лепотама и пејзажима. Будућност руралне Европе може да буде и путоказ за будућност руралне Србије, ако желимо да будемо део цивилизованог света. Основна карактеристика руралне Европе јесте економска диверзификација и ширење секундарних и терцијалних делатности у руралним подручјима.

Земље Европске уније, а посебно мање развијене државе и оне које теже тој заједници, као што је и Србија, нису у могућности да предузимају конкретне активности у сваком руралном подручју и да понуде (дају) одговоре на бројне проблеме који се јављају у тим срединама. Мере влада појединих земаља, па и Владе Србије морају бити селективне са јасно утврђеним приоритетима, допуњаване, комбиноване и синхронизоване са мерама и активностима локалне самоуправе, базиране на њиховим природним, економским и људским ресурсима. У овом процесу важну улогу и значај има иницијатива одоздо.

Јер у Србији се годишње одржи око 3.000 различитих туристичких манифестација. Она нема море, али је шанса у развоју руралног, односно сеоског туризма. Ако би једно сеоско домаћинство имало две собе са по два кревета и издавало их странцима 200 дана годишње, по 20 евра за један пун пансион, то је приход од 16.000 евра. Када би се само 10 одсто становништва Србије бавило туризмом, то би за њу значило додатни приход од 1,6 милијарди евра годишње (приход од туризма у 2017. години биће око 1,2 милијарде долара). То није мало за сиромашну земљу у којој је просечна плата 390 евра. Такво стање најбоље потврђују примери земаља где је развијен сеоски – рурални туризам. На основу агроекономских и рурално-социолошких истраживања и предвиђања међународних институција, европску пољопривреду у наредном периоду очекују: промене у величини и броју фарми, земљишне реформе базиране на укрупњавању поседа и побољшању квалитета земљишта, веће коришћење биолошке, информатичке и комуникационе технологије, повећања мултифункционалности, равномернији регионални развој и редистрибуција дохотка, подизање контроле квалитета хране и стандарда прехранбене безбедности становништва, дијеталне промене у исхрани, уважавање захтева потрошача и подршка истима, комерцијализација и тржишна (вертикална) интеграција фарми, разноврсне јавне инвестиције и редистрибуција сиромаштва међу регионима и становништвом и већа развојна помоћ пољопривреди и селу.

Да би свака земља или регион повећали национални доходак и друштвени производ пољопривреде потребни су им макроекономска и политичка стабилност, повећање продуктивности применом нових технологија, раст реалног дохотка у ванпољопривредном сектору, већ и подстицаји производњи. С тим у вези постављају се и следећа размишљања: може ли пољопривреда бити мотор руралног развоја, могу ли мање фарме опстати и може ли рурална непољопривредна економија знатно допринети развоју села? Да би спречили појаву „тужних” трендова на српском селу требало би у наредном периоду: уједначити стопе рађања и умирања, односно стабилизирати број руралних становника, побољшати саобраћајну и телекомуникациону инфраструктуру на селу, подићи здравствени, културни, образовни ниво сеоског становништва, смањити зависност од власништва над земљом и омогућити запошљавање у другим секторима, повећати изворе прихода из непољопривредних активности, ситна газдинства организовати у земљорадничке задруге. На основу свега овог одређено је и пет принципа руралног развоја. То је да се препознају могућности развоја сваке средине, утврдити одговорност за промене у прошлости и будућности, водити конзистентну политику редукције сиромаштва, убрзати процес децентрализације власти и јачати улогу и одговорност локалне самоуправе, изградити продуктиван сектор у руралном развоју који ће доприносити максимализацији раста и редукцији сиромаштва. На тај начин ће доћи до боље валоризације руралних ресурса, њиховом доприносу повећању богатства и благостања, посебно руралних становника и друштва у целини.

Дакле, за успешан развој Србије, опстанак и останаk села, неопходно је да аграр буде стратешка делатност и да држава буде проглашена за регион без генетских модификованих организама. Добијањем таквог третмана пољопривреде, за три године могла би да се удвостручи производња хране и тада би у потпуности биле задовољене домаћа тражња и резерве. Значајне количине хране би преостале и за извоз и он би у 2025. години могао да достигне најмање шест милијарди долара, а деценију касније чак 10 милијарди долара. Оживљавање пољопривреде у Србији, која је традиционално уситњена, јер према последњем попису пољопривреде просечна њива је величине око 4,5 хектара, екстензивна и сваштарска, добрим делом се мора подстаћи из државног буџета (који би морао до 2020. године да износи 10 одсто). Пољопривреда Србије у садашњим светским трендовима и у свему што има треба уз постојање политичке воље, да искористи своју шансу, те понуди квалитетне производе.

Поставља се питање шта нас очекује у будућности. На основу агро-економских и рурално-социолошких истраживања и предвиђања међународних институција, европску пољопривреду у наредном периоду очекују промене у величини и броју фарми, земљишне реформе базиране на укрупњавању поседа и побољшању квалитета земљишта, веће коришћење биолошке, информатичке и комуникационе технологије, повећање мултифункционалности, равномернији регионални развој и редистрибуција новца, подизање контроле квалитета и стандарда прехрамбене безбедности.

ЗАКЉУЧАК

На основу свега, долази се до закључка да се српско село налази на раскршћу између нестанка и опстанка. Процес девастирања руралних подручја је веома интензиван. Манифестује се у разним формама. Да би се зауставили негативни трендови на српском селу потребна је нова и офанзивна политика руралног развоја, а то су аграрна и социјална реформа јер села нису само производни региони, већ и места за живот, боравак, одмор и рекреацију. Европска искуства треба да нам буду поука у политици руралног развоја, која мора бити прилагођена локалним ресурсима и иницијативама.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Балканско село у њроменама*. Прилози Митровић, М., текст „Популационо-развојни проблеми српског села” и Закић-Вујатовић, З., текст „Стратешко планирање руралног развоја и задругарство”.
- [2] Бугарин, Ђ., Томић, Д., Гулан, Б. (2012): „Зашто и како се организовати у задруге”, *Водич Српске академије наука и уметности*.
- [3] Гулан, Б. (2003): „Нестанак српског села”, *Пољопривреда*.
- [4] Гулан, Б. (2006): „Велика шанса за запошљавање”, *Политика* – додатак Посао, (5. јануар 2006).

- [5] Frohber, K. (2005): *Special Issue Plenary Paper from XI EAAE Congress*, Copenhagen, Vol. 32. No. 3. str. 229–300;
- [6] *Републички завод за статистику Србије*, Попис пољопривреде, 2012.
- [7] Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, (2004): *Пољопривреда Србије ка европским интеграцијама*, Београд.
- [8] Митровић, М. (2015): *Села у Србији*, Републички завод за статистику.
- [9] Материјали ЕЕЗ. (1989): Будућност руралних подручја у Европској заједници, *Гласник пољопривреде*, Београд, бр. 11–12, стр. 41–48, превод: Владимир Цвјетићанин.
- [10] Томић, Д., Гулан, Б. (2004): Могућности коришћења руралног капитала, зборник: *Калифорнија у пољопривреди* ИЕП, Београд, стр. 267–275.
- [11] Томић, Д., Гулан, Б., Костов, Р. (2017): *Водич кроз аграрство Србије*, ИЕП, Београд.
- [12] Томић, Д., Гулан, Б. (1999): *Пољопривреда Југославије – пре и после санкција*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
- [13] Томић, Д., Гулан, Б., Радојевић, В. (2006): Будућност руралних подручја у Србији, *Пољопривредни календар*, Нови Сад, стр. 54–57.
- [14] Томић, Д., Гулан, Б., Костов, Р. (2017): *Водич кроз аграрство Србије*, ИЕП, Београд.
- [15] Први међународни научни скуп *Власински сусрећи 95*, Завод за проучавање села, 2006.

Branislav Gulan

ANCHOR FOR THE VILLAGES AND SERBIA

S u m m a r y

Serbia has 4,709 settlements – villages, and in each of them 1,034 today lives less than 100 inhabitants. If the current process continues, for a decade and a half, in the quarter of the villages only monuments will remain as evidence of recent life. And while people in cities have no jobs, there are no people in the villages to work.

Villages are extinct continuously, and there is no chance that these negative trends will be halted in order to develop rural areas. That would be the way to reduce unemployment. Namely, out of ten workers who are unemployed, more than half could be employed in rural areas of Serbia. Returning to the village does not mean returning workers to the hoe, rake and tractor, but their employment in the field of modern agriculture. Such a way of managing rural policy would be salvage for villages, but also for Serbia. Therefore, new social and agrarian reform is needed.

The new laws on the possession, use and disposal of agricultural land should emphasize the importance of a fertile land as a limited natural asset over

which no one can have unlimited property. The new land laws should be adapted to the best Serbian and European legal tradition in which the balanced economic-market and social-existential functions of agricultural land for farmers, entrepreneurs and Serbia.

Agrarian reform will thus become part of the framework of balanced market and state-planning economic principles, and thus it will become the pillar of socially responsible agrarian economy and sustainable rural development. The organizational form of work would be agricultural cooperatives.

In the field of financial services in agriculture, the state should establish an agricultural development bank through which the funds from the agricultural budget will be allocated, loaned and subsidized for agricultural production and export of agricultural products. This would also ensure the legitimate financial operations of the savings-credit departments of the agricultural cooperatives and secured the money of the cooperatives members.

Keywords: village, agriculture, employment, reform, agricultural cooperatives, export